

Tunceli-Hozat Merkezinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Tarihi Eserler

KORKMAZ ŞEN¹

KUDRET SEZGİN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye, [ksen@firat.edu.tr](mailto:kсен@firat.edu.tr) (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

² Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Çorum, Türkiye, kudretsezgin@hitit.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 25.04.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date : 02.06.2020
Yayın Tarihi / Published Date : 30.06.2020

Atır/ Cite as

Şen, Korkmaz-Sezgin Kudret. "Tunceli-Hozat Merkezinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Tarihi Eserler". *Istem*, 18/35 (2020): 117-143. <https://doi.org/10.31591/istem.758791>

Öz

Bu makalede, Tunceli ili, Hozat ilçe merkezinde bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait mimari eserler ele alınmıştır. Tunceli ili, Arkeoloji ve Sanat Tarihi araştırmaları yönüyle eksik çalışılmış bir yerdir. Bölgedeki çalışmalar, 1970 yıllarında Keban Barajı Kurtarma Kazıları kapsamında yoğunluk kazanmıştır. Sanat Tarihi yönüyle ele alındığında ise özellikle anıtsal mimari ve birkaç ilçe merkezi (Çemişgezek, Pertek ve Mazgirt) ile sınırlı kalmıştır. Çalışmaların belli bir süre sonra kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda az da olsa konuyla ilgili bilimsel faaliyetlerin yapıldığı söylenebilir. Hozat ilçe merkezinde yapılan çalışmada Osmanlı Dönemi'ne ait 1 cami, 1 hamam, 5 çeşme, 1 köprü, sokak dokusu ve sivil konut örnekleri tespit edilmiştir. Bu makaleyle birlikte, arşiv belgeleri ışığında Hozat ilçe merkezinin Osmanlı Dönemi'ndeki kuruluşu hakkında bilgi verilmiş ve ilçe merkezinde bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait tarihi eserlerin ilk defa bilim dünyasına tanıtılması, Sanat Tarihi içerisindeki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hozat, Sanat Tarihi, Arkeoloji, Osmanlı Mimarisi, Cami, Hamam ve Çeşme.

Abstract

Ottoman Period Historical Artifacts in The Tunceli-Hozat Town Center

This study examines the Ottoman architecture located in the center of Hozat district of Tunceli Province in Turkey. Tunceli province has not been examined enough in terms of archaeology and art history. Especially in the 1970s, some important studies have been done. However, these researches were mostly limited to monumental architecture and several district centers (Çemişgezek, Pertek and Mazgirt). It is understood that these studies were interrupted after a certain period of time. Nevertheless, it is possible to say that a few scientific studies have been done in recent years. In this study conducted in Hozat district center, the following were determined. Examples of Ottoman period, 1 mosque, 1 bath, 5 fountains, 1 bridge, street texture and examples of civil housing. This study emphasizes the importance of introducing historical artifacts belonging to the Ottoman period in Hozat district center and its importance in

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

terms of Art History for the first time.

Keywords: Hozat, History of Art, Archaeology, Ottoman Architecture, Mosque, Turkish Bath and Fountain.

Giriş

Hozat, Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Yukarı Fırat Havzası'nda, Tunceli ilinin 85 km. doğusunda yer almaktadır. Tam olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Epigrafik kaynaklara bakıldığında sadece Urartu kaynaklarında¹ “*Huzana*” olarak anılan yerleşimin Hozat olabileceği iddia edilmektedir². Ancak aksi yönde değerlendirmeler de mevcuttur³. Epigrafik materyalin eksikliğine rağmen arkeolojik kanıtlar bu bölgede yerleşimin çok daha erken dönemlere gittiğini göstermektedir. Keban Kurtarma Kazıları ile ortaya çıkan buluntular ile birlikte yörenin yerleşim tarihi, Paleolitik Dönem'den başlamak üzere; Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağlarına kadar kültür verilerinin kesintisiz devam ettiği söylenebilir⁴.

1. Tarihsel Süreç İçerisinde Hozat ve Çevresi

1.1. Hozat'ın Tarihi

Bölgenin özel durumu ve coğrafik koşullarından kaynaklı olarak arkeolojik, epigrafik ve sanat tarihi araştırmalarında yetersizlikler mevcuttur. Bu durum nedeniyle de Hozat yerleşiminin ayrıntılı tarihi coğrafyası, genel olarak içinde bulunduğu ve antik kaynaklarda “*Sophene*” olarak adlandırılan bölgeyle paralel bir çizgide değerlendirmek daha doğru olacaktır. M.Ö. 2.binyıl Hitit ve Asur çivi yazılı metinlerinde “*Işuwa*”, “*Pahhuwa*”, “*Zuppa*”; Urartu kaynaklarında ise “*Şūpā(ni)*” olarak adlandırılan bu bölge⁵ ile ilgili en yoğun epigrafik kaynaklar Hellenistik Dönem ve sonrasında ortaya çıkmaktadır⁶. Antik dönem kaynaklarında “*Sophene*” veya “*Sophenene*” olarak adlandırılan bölgenin ana sınırlarını batıda Fırat, kuzeyde Anti-Toros ve güneyde Toros Dağları çizmektedir⁷.

Geç Hitit Beylikleri döneminde, özellikle M.Ö. 900 ile 600 yılları arasında

¹ Margaret R. Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006): 70-71.

² Mirjo Salvini, “Le testimonianze storiche urartee sulle regioni del Medio Eufrate: Melitene, Kommagene, Sophene, Tomisa”, La Parole del Passato CXLII-CXLIV. (1972):107.; Marcus Wäfler, “Zum assyrisch – urartäischen Westkonflikt”, Acta Praehistorica et Archaeologica 11/12, (1980-1981): 82-83; Michael Czernichow Astour, “The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 B.C.)”, Assur - Monographic Journals of the Near East 2/3, (1979): 3.

³ Urartu dönemindeki “*Huzan*” diye geçen yerin bugünkü Baskil İlçesinin Işıklar köyü ve çevresi olabileceği iddia edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk... Korkmaz Şen-Mustafa Balaban, “Baskil İlçesi'nin Tarihi Kaleleri”, *Her Yönüyle Baskil*, (İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın, 2020): 69-70.

⁴ Hamit Zübeyr Koşay, *Pulur Sakgöl Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu / Cilt 1*, (Ankara: ODTÜ. Keban Projesi Yayınları, 1970), 139; Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, (Ankara, TDVA Yayınları, 2013), 18-20

⁵ Gojko Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2011): 128-130

⁶ Antik kaynaklar için Bk. Strabon, *Geographika* XI.12.3-4, XI.14.2, XI.14.5, XI.14.12, XI.14.15, XII.2.1; Plinius, *Historia Naturalis* V.66-6.26; *Plutarchos, Vitae Parallelae, Luc. 21-36, Pomp. 30-36*

⁷ Str. XI.12.4

Asur ve Urartu çekişmeleri arasında hâkimiyet alanı olarak görülmüştür. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Achamenid/Pers kontrolündeki Armenia Satraplığı hâkimiyetinde kalan bölge⁸ Hellenistik Dönem başlarında Büyük Armenia Krallığı'na bağlanmıştır. İskender sonrası dönemde açığa çıkan satraplar ve yerel krallıklar arası çekişme ortamında M.Ö. 188 ile 93 yılları arasında yaklaşık yüz yıla yakın bir süre bağımsız kalan bölge⁹ Roma Dönemi'nde Kappadokya Eyaleti'ne dahil edilmiştir¹⁰.

İslam fetihleriyle birlikte bölge, 7.yy'dan başlayarak doğu ve güneydoğudan gelen Arap savaşçıların saldırısına uğramıştır. Bizans İmparatoru Herakleios (610-641), İslam ordularının Anadolu'da ilerlemesini durdurmak için Antakya, Tarsus, Malatya, Erzurum gibi şehirleri bir yay şeklinde İslam ordusuna bırakmış, böylece bir çeşit kalesiz sınır bölgesi yaratarak bir tampon bölge oluşturmuştur. Bu akınlar sonucunda 659 yılında bölge İslam hâkimiyetine girmiştir. Hozat'ın Bizans ve İslam ordularının sınırlarını oluşturan hattın hemen doğusunda yer aldığı görülmektedir¹¹. Tunceli bölgesi dağlık ve sarp bir bölge olması nedeniyle bu tarihlerde Bizans ve Araplar arasında sık sık el değiştirmiş, ancak tam manasıyla hiçbir güç tarafından hâkimiyet altına alınamamıştır¹².

Bölge, 10. yüzyılın ilk yarısına kadar Abbasi hâkimiyetinde kalmış, devamında İranlıların ve Bizanslıların egemenlik çekişmeleri arasında zaman zaman el değiştirmiştir. 11. yüzyılın ikinci yarısından sonra Selçuklu Türklerinin eline geçen bölge, Malazgirt savaşından sonra Artuklu komutanlarından Çubuk Bey'in egemenliğine girmiştir¹³. 1099-1100 yıllarında Danişmentöğlü adıyla bilinen Gümüştekin bin Taylu, yöreyi hâkimiyeti altına almıştır¹⁴. 1243 yılında Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol komutanı Baycu Noyan, yöreyi İran'da yeni kurulan İlhanlı Devleti topraklarına katmıştır. İlhanlılar döneminde bölgeye vali olarak atanan Eretna Bey, Hozat yöresinin de içinde yer aldığı bir devlet kurmuştur. Daha sonra İlhanlıların izniyle 1280 senesinde tahta çıkan II. Mesud,

⁸ Paul Zareh Bedoukian, "Coinage Of The Armenian Kingdoms Of Sophene And Commagene", *Museum Notes. American Numismatic Society* 28 (1983): 71-88.

⁹ Michał Marciak, "The Cultural Landscape of Sophene from Hellenistic to Early Byzantine Times", *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft* 17 (2014): 13-56.

¹⁰ Ercüment Yıldırım, "Antik Yazarların Eserlerinde Sophene Bölgesi İle İlgili Anlatımlar", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/7 (2016): 51-73.; Murat Arslan, *Mithradates VI. Eupator - Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık. Eskiçağ Tarihi Dizisi 1. 2007:468; Karlheinz (Emskirchen) Kessler, "Sophene", *Brill's New Pauly*. Erişim: (24 Kasım 2019), http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e1117050

¹¹ Tülay Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, (İstanbul: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013), 29; Gürhan Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları*, XXVIII/46, (2009):164-165; Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları-103, 1989), 24.

¹² İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, (Ankara: Kripto Yayınları, 2011), 39.

¹³ Reşidü'd-din Fazlullah, "Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti, Trc. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 118.

¹⁴ Şihabeddin B. Fazlullah el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Trc. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 234.

Anadolu'ya gelmeden önce Abaka'nın huzuruna çıkmış ve Han tarafından kendisine Malatya, Harput, Diyarbakır ve Sivas şehirlerini içine alan Doğu Anadolu'nun yönetimi verilmiştir¹⁵. XV. yüzyılın başında Timurlular tarafından yönetilen bölge, Yavuz Sultan Selim zamanında (1515) Osmanlıların eline geçmiştir¹⁶.

Hozat bölgesinin Osmanlı yönetimine girmesi(1515) Pir Hüseyin Bey'in Çemişgezek beyi olarak atanmasıyla başlamaktadır¹⁷. Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra geriye kalan 16 çocuğu arasında iktidar mücadelesinin başlaması üzerine Kanuni Sultan Süleyman duruma müdahale ederek bölgeyi 4 sancak (*Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman*) ve 12 zeamete ayırmıştır. Uzun bir dönem Pir Hüseyin Bey'in oğulları tarafından idare edilen bölgede¹⁸, 1788-1789 tarihlerinden sonra Çarsancak beylerinden Kulu Ağa ve çocuklarının nüfuz kazandıkları görülmektedir. Daha önce Pir Hüseyin Bey'in çocuklarına verilen bölge, Ovacık ve Sağman olmak üzere iki kadılığa ayrılarak Harput Sancağına bağlanmıştır. Bu tarihten sonra da Hozat'a kaymakamlar ve nahiye müdürlerinin tayin edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. 1848 yılında ise Dersim, Hozat'tan idare edilen bir kaza merkezi olmuştur¹⁹. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Hozat'ın Osmanlı devleti içerisinde önemli merkez olduğu belirtilebilir. İncelemeye konu olan eserler de 19. yüzyıla aittirler.

2. Hozat'ın Osmanlı Dönemi'ndeki Kuruluşu ve Eserleri

Hozat ilçesinin Osmanlı Dönemi'ndeki kuruluşu, gelişimi ve tarihi eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgileri arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. Bu belgeler arasındaki 17 zilhicce 1298 (Miladi 10 Kasım 1881) tarihli arşiv belgesi, yerleşimin vilayet merkezi oluş süreciyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır²⁰ (Ek.1).

¹⁵ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye F'l-Umûri'l-Alâ iyye*, Tıpkı Basım (Önsöz Ve Fihristi Haz.) (Ed.) Adnan Sadık Erzi, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956), 741-742.

¹⁶ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâiyye F'l-Umûri'l-Alâ iyye*, 741-742; Reyhan Özcan, *1518 (H. 924) ve 1522-1523 (H. 928-929) Tarihli Arabgîr Sancağı Tahrir Defterleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000), 9.

¹⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 33.

¹⁸ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı", *Osmanlı Araştırmaları XII* (1992): 378-381; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, 51.

¹⁹ Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, 52-53)

²⁰ "Merkez vilayete ittihaz olunan Hozat yalnız bir kışlayı hümayun ile otuz bab adı haneden ibaret bir köy olduğu halde Dersimi vilayet haline tahavvülünden ve kaffeyi mukat-ı Müslüme ve adiyeye amizce-i ahali mahaliye hakkındaki vukufu kamileden naşi kazahayı mülhakaya tesbiyle Hozat müdakkinin merkez vilayet ittihazının inzibat-ı mahalliyece evanılan devam ve suhulet için bir esas-ı kadim görülmesi ve hakikati halde bu merkezde bulunması hasebiyle burada ihtiyar-ı ikamet olunmuşdu mevki'in saikai kabiliyeti ve vilayeti asarı ikdam ve gayeti olmak üzere Hozat kariyesi altı mah zarfında bu havalid-i Ercüment ve mavaki'i münasebesinde müceddeden açılan ve yapılan yollar ve kaldırımlar ve muallaybüyut (yüksek güzel evler) ve dekakin ile müteaddid ve mücerred mahalat ve meydan ve çeşmelerle sairesi gayet dilpesent olarak nezr-i fahr ve mesar ile görülen bir kasaba-i ma'mure hal ve heyetine kalb ve iğfar olduğu halde üç beş haneden ibaret olan Ermeni milletine mahsus bir bab kiliseden başka milleti İslamiye için asla ibadethane olmaması ve kasabanın cemiyet ve heyet-i hazırası ile mütenasib Böyle bir eseri hayrın bulunmaması dahi nazar-ı dikkat ve rükn-ü celb ve ruunet iderek teşebbüsat ve teşrikat-ı müessire semeresi ile ahalinin inanesine müracaat edilmeyerek yalnız merkez ve mühakat vilayet-i erkan ve me'murini sairesi caniblerinden vuk'u bulan içme mikdarı 35 kuruş ve cediden? Tazmin etmekle vasata-i kasabada hem dört beşyüz kadar cemaati Müslimini isti'ab edecek ve sokda bir minareli ve kubbeli → →

Belgedeki bilgilere göre, Dersim yönetim merkezinin Hozat'a taşınmasıyla birlikte Hozat kaza statüsünü kazanmıştır. Kaza olmadan önce ise askeri bir kılla ile 30 haneli bir köyün burada olduğu anlaşılmaktadır. Kaza statüsünün elde etmesiyle beraber burada kaldırım, yol, güzel evler, çeşme ve köprü gibi eserlerin yapıldığı ifade edilmektedir. Benzer bilgiler Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesinde de geçmektedir²¹. İlk yerleşim yerinin bugünkü ilçe merkezinin yaklaşık 2 km. kuzeyinde bulunan Kara Hozat denen mevki olduğu değerlendirilmektedir. Yerinde yapılan incelemede Ortaçağ ve sonrasına tarihlenen seramik parçaları ile bazı mimari yapı kalıntılarına rastlanmıştır²². Bu arkeolojik veriler ile arşiv belgeleri birbirlerini destekler mahiyette paralellikler göstermektedir.

Özellikle Osmanlı Dönemi eserleri Mahammed Efendi (Emin Ağa) Camii ve etrafında yoğunluk kazanmıştır (**Harita 1**). Cami ile Emin Ağa Hamamı'nın yer aldığı cadde ve sokakların (Hamam Sokağı, Bahçeler Sokağı ve Köprübaşı Caddesi) etrafında Osmanlı Dönemi'nden kalma dükkânlar ve sivil mimari yapıları dikkat çekmektedir. Dükkânlar, tek katlı ön cepheleri ahşap kepenklerle kapatılmış ve karşılıklı olarak caddeye bakmaktadır (**Fotoğraf 1**). Günümüzde ilçede ikamet eden yaşlıların anlatımlarına göre; yaklaşık 30 yıl öncesine kadar bu dükkânlar faal idi. Demirci ustaları, ayakkabı tamircileri ve nalburcular gibi esnaf üretim ve satış yapmaktaydı.

Fotoğraf 1. Bahçeler Sokak üzerinde yer alan Osmanlı döneminden kalma tarihi dükkânlar

→ →

gayet metin ve zarif bir bab Cami'i şerifin inşa ve itimamına dahi saye-i meali baye-i hazret-i padişahide müessir-icenab-ı hazreti penahileri ile muvaffik olunarakcihan-ı sairei mümtezanı senedeki tarzı Behiyemüslimin olmuş ve mefruşatı dahi ağvati ekrad tarafından ilave ikta olunmuş olmakla geçen Cuma günü tekbir bend-i iftihad ile selevatı camia eda ve münakabeti celile-i hazret-i nebevî dahi ba'de kıraat cebah ubudiyetimiz secdegahi tefri'a mevzu ve ebedi rakin ve musaddikatımız kabulgah-ı icabete merfu' olduğu halde avanede-i ve avanı hayrın ayatı cenab-ı zulullahiasmane ruku'u ve ala olunmuş ve imameti ve hitabet cihetleri dahi derdest-i arz ve iş'ar bulunmuş olmağın arz-ı ma'lumata cüret ol babda emr-ü ferman hazret-i menlehül emrindir. 17 zilhicce 1298, 28 teşrinievvel 97 " BOA, DH-MKT, 1338-9-(H.17 zilhicce 1298-M. 10 Kasım 1881).

²¹ Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesi Hicri 1325(1907), s. 243-244.

²² Serkan Erdoğan, "Demirçay ve Hellenistik Dönem Tunceli Yüzey Araştırması-2016", Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs 2017, Bursa. s.456.

Mahammed Efendi (Emin Ağa) Camii'nin güneyinde, doğu-batı doğrultusunda konumlanmış cadde etrafında ise Harput evlerini andıran iki katlı cumbalı evler dikkat çekmektedir²³. Sadece birkaçının içlerini görme fırsatı bulduğumuz örneklerin iç sofalı plan tipinde oldukları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte caddeye bakan odaların pencere önlerinde yaklaşık 30-40 cm. yüksekliğinde ve yaklaşık 50 cm genişliğinde ahşap sedirler yerleştirilmiştir. Bahçeler Sokağı üzerinde yer alan bir evin ikinci katında, yarım daire şeklindeki sofasının dışa uzatılmış ahşap hatıllar üzerine oturtulduğu görülmüştür (**Fotoğraf 2**). Böylelikle balkon ve sofa birleştirilmiş ve tek mekan haline getirilmiştir. Balkonun önü spiral desenli demirden bir korkuluk ile çevrilmiştir. Bu düzenlemenin temelinde, daha çok İstanbul gibi büyük şehirlerde görülen ve estetik kaygının da ön planda tutulduğu Batılılaşma Dönemi sanatının etkisi olmalıdır.

Fotoğraf 2. Bahçeler Sokak'ta Yer Alan Ev Örneği

Yukarda bahsedilen aynı arşiv belgesinde geçen “.....Hozat kariyesi altı mah zarfında bu havalid-i Ercüment ve mavaki’i münasebesinde müceddeden açılan ve yapılan yollar ve kaldırımlar ve **muallaybüyut (yüksek güzel evler) ve dekakin (Dükkanlar)** ile müteaddid ve mücerred mahalat ve meydan ve çeşmelerle sairesi gayet dilpesent olarak....(Ek.1)” ifadesinden de bu yapıların 19.yüzyıla ait Osmanlı Dönemi evleri oldukları anlaşılmaktadır. Bugünkü Hozat’ın Kara Hozat denen mevkiden günümüzdeki yerleşim yerine taşınmasıyla birlikte iskanın Mahammed Efendi (Emin Ağa) Camii ve Emin Ağa Hamamı etrafında gelişim gösterdiği söylenebilir.

²³ Gonca Özer, *Restorasyon Sonrası Yeniden İşlevlendirilmiş Geleneksel Harput Evlerinde Ekolojik Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014), 37-39.

Harita 1. Hozat İmar Paftası (Malatya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden)

2.1. Hacı Mahammed Efendi(Emin Ağa) Camii ve Haziresi

2.1.1. Hozat Hacı Mahammed Efendi (Emin Ağa) Camii:

Cami, Fikri Paşa Mahallesi, Hamam Sokağı, no: 21 de yer almaktadır. 1881 yılında yapımı tamamlanmıştır²⁴. Halk arasında Emin Ağa Camii diye bi-

²⁴ " BOA, DH-MKT, 1338-9-(H.17 zilhicce 1298-M. 10 Kasım 1881)

linmektedir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğünde 604 numaralı defterin 63. sayfa ve 87. sırasında kayıtlı "Emin paşazade Mehmed Namık Efendi ibni Emin Ağa ibni Süleyman Vakfı"na ait 26 Zilhicce 1329 (Miladi 1911) tarihli vakfiye belgesinde ise: "*Zâimzâde Yusuf Ağa mahdumu müteveffa **Hacı Muhammed Efendi Câmii***"²⁵ şeklinde bilgi mevcuttur. 1325(1907) tarihli Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesinde de "*Hozat'ta 1298 tarihinde ianeten ahşaptan bina olunan camii şerif ittisalinde taştan bir minare vardır. Bu camii' i şerifin ianeten inşasına dalalet eden tabur imamı müteveffa **Muhammed Efendi** tarafından senevi bin beşyüz kuruş icara getirir akar vakf edilmiştir*"²⁶. Belgelerdeki bilgilere göre Muhammed Efendi tarafından ahalinin de destekleriyle bu yapı inşa edilmiştir. Etrafı sonradan bir duvar ile çevrilmiştir. Çevrili yerin içerisinde cami çeşmesi ve 2 adet mezar taşı yer almaktadır. Cami, sonradan müdahale görüldüğü için harim bölümü ile cepheleri orijinalliyini tamamen yitirmiştir. Günümüze, doğu cephesinin güney köşesinde yer alan minarenin bir kısmı ile harim giriş kapısının üstünde yer alan ve sonradan boyanmış kitabesi orijinal ulaşabilmiştir (**Fotoğraf 3-4**). Eserde tarihi nitelik gösteren başka bir unsur kalmadığından değerlendirilememiştir.

Fotoğraf 3. Hozat Hacı Muhammed Efendi (Emin Ağa) Cami

Orijinal Minare Kısmı

²⁵ Vakıflar Genel Nüdürlüğü Arşivi, 604 numaralı defterin 63. sayfa ve 87. sırasında kayıtlı Emin Paşazade Mehmed Namık Efendi ibni Emin Ağa ibni Süleyman Vakfı'na ait 26 Zilhicce 1329

²⁶ Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesi Hicri 1325(1907), s. 243.

Fotoğraf 4. Hozat Hacı Muhammed Efendi (Emin Ağa) Cami Kitabesi

Kitabenin içeriği şöyledir:

Okunuşu:	Yazılışı
<i>Bihakkı din-i Mübin ve hadim-i şer'i münîr</i>	بحق دین مبین و خادم شرع منیر
<i>.....bekâ sîret.....</i>	...بقی سیره.....
<i>.....Eyleyüb bu cami'inin münadi</i>ایلیوب بو جامعک منادی
<i>Abdullah itdi ikmalin müyesser-i saniî</i>	عبد الله ابتدی اکمال میسر صنعی
<i>İlbas nur ider tak-ı revakdan felek</i>	الباس نور ایدر طاق رواقدن فلک
<i>Cümle mâl olmadı hiç i'sârî şem-i lami'î</i>	جمله مال اولمادی هیچ اعصار شمع لامعی
<i>Sen de Jîyîn it bisîmâ bu yerin târih</i>	سندہ ژیین ایت بسیمما بو یرن تاریخ
<i>Kıldı paşa itdi inşa bâkî bu câmî</i>	قلدی پاشا ایدی انشا باقی بو جامعی
<p>Anlamı: <i>Din-i mübinin hakkı ve nuru şeriatin hizmetçisi,baki tarihler...., Bir münadi bu camiyi yapıp, Yaratıcısının kolaylaştırması ile Allah'ın kulu bu-nu tamamladı, Feleğin revakından bir nur giyinmiş olarak, Malın tamamı hiçbir asırda alevli parlak mum olmadı, Sen de bu tarihi yeri siman ile yaşat, Paşa ki bu baki camiyi inşa etti.</i></p>	

2.1.2. Cami Hazire Mezar Taşları:

Hazire, caminin doğusunda yer almaktadır. Fakat bugün kısmen tahrip olmuş sadece 2 adet mezar ulaşmıştır (**Fotoğraf 5**). Bunlardan I No'lu mezar taşı, dikdörtgen boyutlarda sandukalı mezar tipinde yapılmıştır. Sanduka yekpare olmayıp dört parça mermerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Sandukanın her iki uzun parçasının tam orta yerine denk gelecek şekilde stilize edilmiş güneş motifi ve merkezden (güneşten) dışa doğru ışınların yayıldığı, alçak ka-

bartma tekniğiyle işlenmiş birer motif dikkat çekmektedir. Sandukanın baş kısmına da şahide taşı yerleştirilmiştir. Şahide taşı ortadan ikiye ayrılmış olup Osmanlıca yazıları aşırı yıpranmıştır. Bu nedenle yazıların çok az kısmı okunabilmektedir.

Fotoğraf 5. Cami Hazire Mezar ve Mezar Taşları

Kitabenin içeriği şöyledir:

<p>Okunuşu:</p> <p>“....., üzerinde,ekrad ki elinde encamı.....” Sada etmek.... Bir fatiha ihvanın.....ile... Sene H.1319/M. 1901.</p>	<p>Yazılışı:</p> <p>.....اکراد کی الندهانجامیصدا اتمک بیر فاتحه اخوانک... ایله سنه ۱۳۲۲</p>
---	--

II No'lu mezar taşı ise Üçgen başlıklı, dikdörtgen formda yapılmış mezar baş taşıdır. Gövde kısmı yukardan aşağıya doğru daralmaktadır. En alt kısmı kırıktır. Yukardan aşağıya doğru birbirine paralel düz yatay dört silme ile dört satıra ayrılmaktadır. Yazılar Osmanlı Türkçesi olup alçak kabartma tekniğiyle taşta işlenmiştir. Celi-Sülüs yazı stili kullanılan taş kırık olduğundan devamı okunamamıştır. Fakat Emin Ağa'ya ait olduğu rivayet edilmektedir.

Kitabenin içeriği şöyledir:

<p>Okunuşu:</p> <p>“Huvel hallakul baki Ömrünü hizmeti mevlada idup ve sarfu telaf Kurb-u rahmetde bulundu ona bir cayı emin Kabrine nazar olan fâtiha ihsân kılsun ” yazmaktadır.</p>	<p>Yazılışı:</p> <p>هو الخالق الباقي عمرنی خدمت مولان ایذب و صرف و تلف قرب رحمتده بولندی اکا بر جای امین قبرینه ناظر اولان فاتحه احسان قلسون</p>
---	---

2.2. Hozat Emin Ağa Hamamı:

Hamam, Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii'nin yaklaşık 100 m. kuzey-batısında yer alır. Arşiv belgesindeki bilgiler ile halkın anlatımları göz önünde bulundurulduğunda hamamın camiyle birlikte 1881 yılında yapılmış olması gerekmektedir²⁷. Hicri 1325(1907) tarihli Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesinde Hozat'ta iki hamamın olduğu yazılmaktadır²⁸. Doğrudan hamamdan bahseden herhangi bir arşiv belgesine ulaşamamıştır. Yapının 1980'li yıllara kadar kullanıldığı mahalle sakinleri tarafından rivayet edilmektedir. Soyunmalık olabileceği değerlendirilen ön bölümü tamamen yıkılmış olan hamamın ılıklik ve sıcaklık bölümü sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

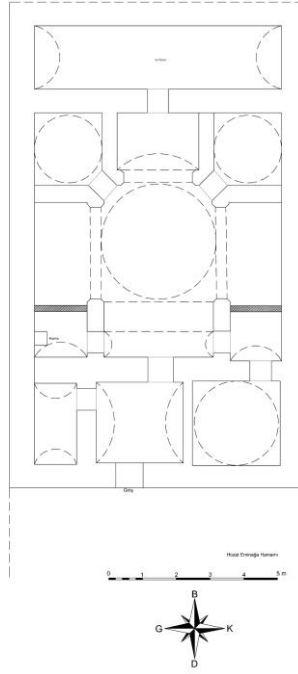
Hamam, araziye doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir (**Fotoğraf 6**). ılıkliğe girildiğinde enine dikdörtgen ve beşik tonozla örtülü mekâna geçilir. ılıklığın güneyinde bir açıklıkla dikine planlı, tonoz örtülü bir bölüme geçiş vardır. Bu mekanın işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte tuvalet olma olasılığı yüksektir.

ılıklığın giriş aksı doğrultusunda sıcaklık mekânına bir kapıyla bağlantı sağlanır. Hamam sıcaklık mekânı, mevcut haliyle ve planlaması itibariyle farklı bir özellik sergiler. Sıcaklık mekânının ortası kubbe ile örtülmüştür (**Fotoğraf 7**). Giriş aksı doğrultusunda, batıda tonozlu bir eyvan ve iki yanında orta mekâna bir kapıyla bağlanan kubbeli birer halvet hücreleri yer alır (**Fotoğraf 8**). Ortadaki kubbeli çardağın güney ve kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve ılıklik duvar sınırında nihayetlenen birer tonozlu dar mekan uzanmaktadır (**Fotoğraf 9-10**). Bunun yanında kuzey yönde, güney ve kuzeydeki tonozlu mekanlardan daha dar olmak üzere, kuzey-güney doğrultuda uzanan, tonozlu başka bir alan mevcuttur. Kuzeydeki aralığın doğu tarafında bir kapıyla sıcaklığa bağlanan kubbeli bir halvet hücreleri yer almaktadır (**Fotoğraf 11**). Bu halvet hücreleri planlama olarak ılıklik mekânının paralelinde(Kuzeyinde) yerleştirilmiştir. Kuzeydeki tonozlu bölümün doğu tarafında, sonradan yapıldığı anlaşılan yaklaşık 2 m. yüksekliğinde bir duvar örülerek burada bir halvet alanı oluşturulmuştur. Kalan izlerden aynı uygulamanın güneyde yer alan tonozlu mekanda da oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Sonradan oluşturulan bu bölümlerden girişteki tonozlu birime birer kemerli kapı ile bağlantı sağlanır.

Sıcaklık mekânının devamında, batıda enine uzanan beşik tonozlu külhan kısmı bulunmaktadır. Hamam moloz taş ve harçla yığma duvar şeklinde örülerek inşa edilmiştir. Sadece kemer ve ayaklarda kaplama olarak kesme taş kullanıldığı anlaşılmaktadır. İç yüzeyde kubbe ve geçiş öğeleri ile yan tonozlu mekanların yüzeyinde kalan sıva kalıntılarından içten sıvandığı belirtilebilir. Hamamda bir kurna ve bir taslık orijinal yerinde tespit edilebilmiştir (**Fotoğraf 12**).

²⁷ BOA, DH-MKT, 1338-9-(H.17 zilhicce 1298-M. 10 Kasım 1881)

²⁸ Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesi Hicri 1325(1907), s. 243.

Fotoğraf 6. Emin Ağa Hamamı Planı(Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

Fotoğraf 7. Emin Ağa Hamamı, Sıcaklık bölümü kubbesi

Fotoğraf 8. Emin Ağa Hamamı, eyvan ve köşe halvet hücreleri

Fotoğraf 9. Sol(Güney) tonozlu bölüm

Fotoğraf 10. Sađ(Kuzey) tonozlu bölüm

Fotoğraf 11. Emin Ağa Hamamı, Sıcaklık Sađdaki Halvet Hücresi (Kuzey) Kubbesi

Fotoğraf 12. Emin Ağa Hamamı, Yan Mekân Tonozu, Taşlık Ve Kurna Bölümü

2.3. Hozat'taki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri

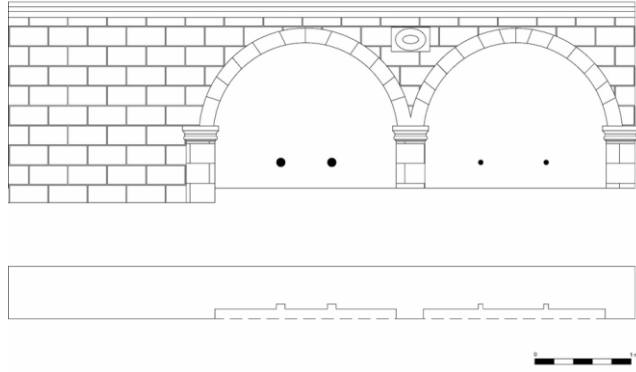
2.3.1. Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Çeşmesi

Çeşme, cami bahçesinde, caminin yaklaşık 10 m. batısında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış, yarım daire 2 kemerli, 4 lüleli bir çeşmedir (**Fotoğraf 13**). Cami bahçesinin duvarına gömülü olan yapı, enine dik-dörtgen bir plan arz etmektedir (**Fotoğraf 14**).

Ana cephesi, 6.52 m. genişliğinde, 2.05 m. yüksekliğinde olan çeşme düzgün kesme taştan yapılmıştır. İki kemer arasında kalan boşluğa ise yuvarlak bir madalyon yerleştirilmiştir (**Fotoğraf 15**). Madalyon içerisinde “*ve sekahum rab-buhum şeraben tahura* (وسقاهم ربهـم شرابا طهورا) *sene H. 1313 (Ve Rab'leri onlara temiz (lezzetli) içecekler (şaraplar) sundu*” M. 1895 (İnsan suresi, ayet 21.) yazmaktadır. 10 cm. derinliğinde yarım yuvarlak kemerli iki kemer nişi vardır. Kemerler yerden yaklaşık 1 m. yükseklikte dışa taşkın silmeli üzenği taşlarına bindirilmiştir. Her bir kemer nişinde 2 adet olmak üzere toplam 4 madeni lülesi bulunmaktadır. Günümüzde suyu sonradan betondan yapılmış teknesine akmaktadır. Tas nişi vardır. Çeşme, iç ve dış bükey bir silme ile vurgulanmış 6 cm. dışa taşkın bir taş saçak ile son bulmaktadır.

Fotoğraf 13. Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Çeşmesi

Fotoğraf 14. Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Şadırvanı Plan Ve Cephe Çizimi(Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

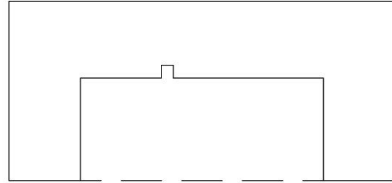
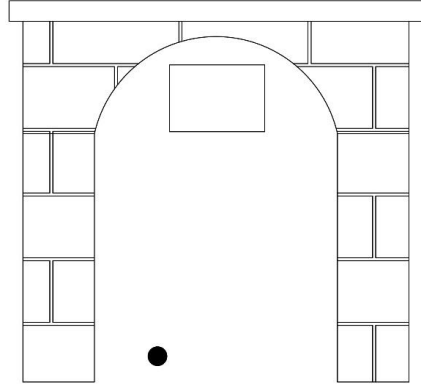

Fotoğraf 15. Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Çeşme Kitabesi

2.3.2. Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Sokağı Çeşmesi

Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii, Hamam Sokağı'nda, cami çeşmesinin ise arka duvarının caddeye bakan yüzünde yer almaktadır (**Fotoğraf 16**). Cami görevlilerinin anlatımlarına göre, daha önceleri bu çeşmenin yan tarafında bir yol vardı ve buradan camiye geçilmekteydi. Fakat sonradan cami bahçesi yapılırken kapatılmıştır.

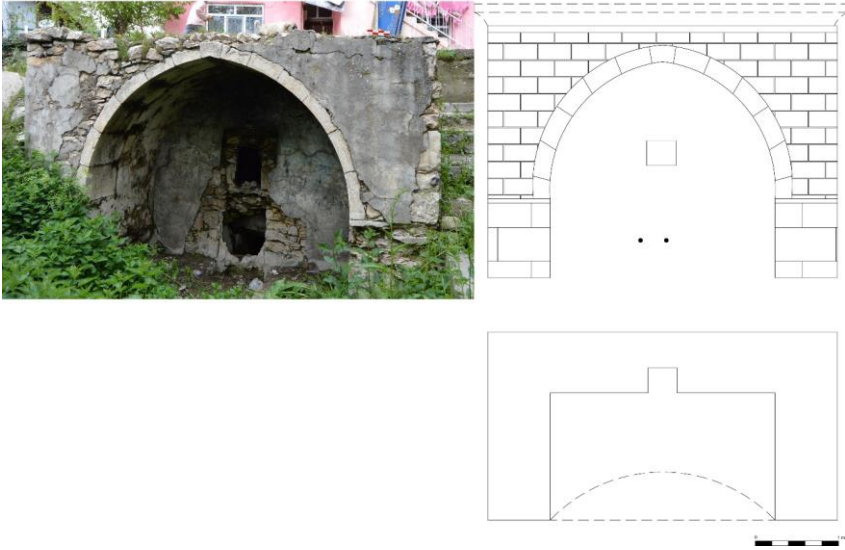
Çeşme, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış, hafif sivri kemerli, tek lüleli bir yol çeşmesidir. Ana cephesi, önünde geçen yola bakmaktadır. Cephesi 1.21 m. eninde, 1.19 m. yüksekliğindedir. Kesme taştan inşa edilmiş olan çeşme sonradan muhtemelen geçirdiği tamiratlar nedeniyle müdahale görmüştür. 32.5 cm. derinliğinde hafif sivri kemerli bir nişi vardır. Çeşme nişi içerisinde 1 lüle ve sonradan yapılan müdahaleyle olduğunu düşündüğümüz ters yerleştirilmiş 21x30 cm. ölçülerde beyaz renkli taştan yapılmış bir kitabesi bulunmaktadır. Yazılı kısmı duvara gömülü olduğundan kitabesinin okunması mümkün olmamıştır. Yaklaşık 5 cm. dışa taşkın bir saçak ile son bulmaktadır.

Fotoğraf 16. Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Sokağı Çeşmesi, Planı ve Cephe Çizimi (Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

2.3.3. Köprübaşı Çeşmesi:

Hozat ilçe merkezinde, Köprübaşı denen mevkide, yolun güney tarafında, yola göre yaklaşık 1.00 m. alt kotta kalmaktadır. Günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi yoktur. Ancak malzeme-teknik açıdan değerlendirildiğinde 19. yüzyıla tarihlenebileceği düşünülmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış, hafif sivri kemerli, eyvanlı, enine dikdörtgen bir plan arz eden mahalle çeşmesidir (**Fotoğraf 17**). Çeşmenin ana cephesi; 4.20 m. genişliğinde, 3.30 m. yüksekliğindedir. Kemer düzgün kesme, kalan yerler moloz taştan inşa edilmiştir. Üzerinde yer yer görülen beton siva nedeniyle onarım gördüğü anlaşılmaktadır. 1.53 m. derinliğinde sivri kemerli, eyvanlı bir nişi vardır. Kemer kavsarasında yer alan lüle yeri ile tas nişi yeri sonradan tahrip edilmiştir. Günümüze herhangi bir kitabesi ulaşmamış ve suyu da akmamaktadır. Mevcut kalıntılardan, üstten hafif dışa taşkın taş bir saçak ile son bulunduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 17. Köprübaşı Çeşmesi, Plan Ve Cephe Çizimi (Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

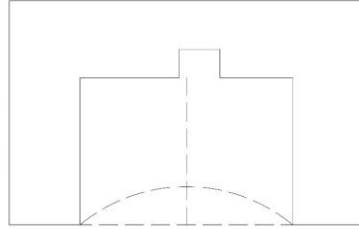
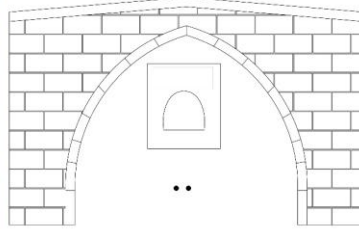
2.3.4. Ömer Fevzi Çeşmesi:

Hozat ilçe merkezi, Ömer Efedî Sokağı'nda yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış, sivri kemerli, eyvanlı, çift lüleli bir çeşmedir. Mahalle çeşmesi olan yapı, enine dikdörtgen bir plan arz etmektedir (**Fotoğraf 18**). Çeşmenin ana cephesi; 3.75 m. genişliğinde, 2.40 m. yüksekliğindedir. Düzgün kesme taştan inşa edildiği anlaşılan yapının ön cephesi sonradan beton ile sıvanmıştır. Kemer alni, karnı ve kavsarası orijinal şekilde sıvasız durmaktadır. 1.55 m. derinliğinde sivri kemerli, eyvanlı bir nişi vardır. Kemer kavsarasında, yan yana yerleştirilmiş madeni iki lüle yer almaktadır. Suyu, sonradan betondan yapılmış bir su teknesine akmaktadır. Kavsaranın üst orta yerine

denk gelecek şekilde, alçak kabartma tekniğiyle işlenmiş bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabe, yatay iki silme ile üç satıra ayrılmıştır. Kitabesine göre M. 1909 tarihinde inşa edilmiştir. Kitabe taşı alttan yuvarlak kemer biçiminde kesilmiş olup 41x43 cm. ölçülerindeki tas nişinin yuvarlak kemerini oluşturmaktadır. Üst örtüsü 0,5 cm. dışa taşkın, hafif kırma çatı şeklinde taş bir saçak ile sonlanmaktadır.

Kitabenin içeriği şöyledir:

<p>Okunuşu:</p> <p>Sahib'ul hayrat Ömer Fevzi bu sâl Sevâ(b?) kablar bu çeşmeî nûru mubîn Yazdı tarih sabî'a bahri İç bu bârid çeşmeden mâ-i zülâl Şifalar olsun “ve ce'alnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy” (Enbiya suresi 30. Ayet)Med'umi umûmî Kefarlı Ahmet Sene 1327</p>	<p>Yazılışı:</p> <p>صاحب الخيرات عمر فوزى بو سال صوا(ب؟) قبلر بو چشمئى نور مبین یازدی تاریخ سابعه ایچ بو بارد چشمه دن ماء ذلال شفالر اولسون ” وجعلنا من الماء كل شيء حي “ ...مدعومی عمومی کفارلی احمد...</p>
<p>Anlamı: Bu hayır çeşmesini Ömer Fevzi bu yıl yaptırdı, Şifa versin. Ayet : “ Biz her şeyi sudan yarattık (Su sayesinde)” bu çeşmenin tertemiz soğuk suyundan için sene M. 1909 Ustası Kefarlı Ahmet'tir.</p>	

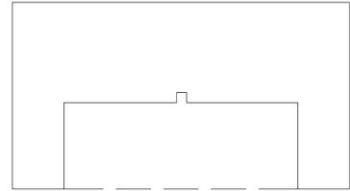
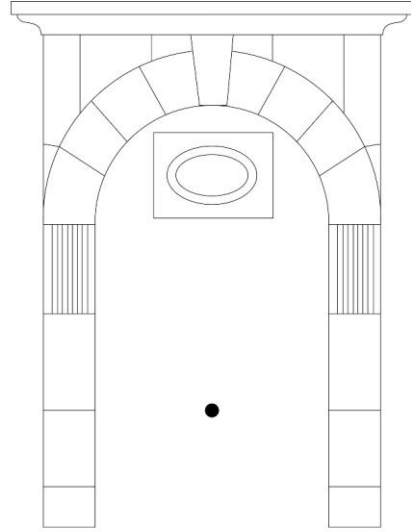

Ömer Fevzi Çeşmesi

Fotoğraf 18. Ömer Fevzi Çeşmesi, Kitabesi, Plan Ve Cephe Çizimi(Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

2.3.5. Yukarı Mahalle Çeşmesi:

Hozat ilçe merkezi, Yukarı Mahalle'de yer almaktadır. Ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte Batılılaşma Dönemi özelliklerini bariz bir şekilde yansıtmaktadır. Bu nedenle 19. yüzyıl eseri olduğu değerlendirilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış, yarım daire kemerli, tek lüleli bir mahalle çeşmesi olan yapı, dikdörtgen bir plan arz etmektedir (**Fotoğraf 19**). Ana cephesi, 3.05 m. yüksekliğinde ve 1.95 m. genişliğindedir. 50 cm. derinliğinde yarım daire şeklinde bir nişi vardır. Düzgün kesme taştan yapılmış olan çeşme orijinalliğini korumaktadır. Yarım daire kemer, "S" biçimli üzengi taşlarına bindirilmiştir. Üzengi taşları cepheden dışa taşkın "S" şeklinde vurgulanmıştır. Kavsaranın ortasındaki büyük blok üzerine kabartma biçiminde oval çerçeve işlenmişse de içi boş bırakılmış olup kitabesi bulunmamaktadır. Kemer kilit taşı bir üçgen şeklinde verilmiştir. Dışa yaklaşık 15 cm taşkın iç ve dış bükey bir silmelerle vurgulanmış bir saçak ile son bulmaktadır. Suyu akmamaktadır.

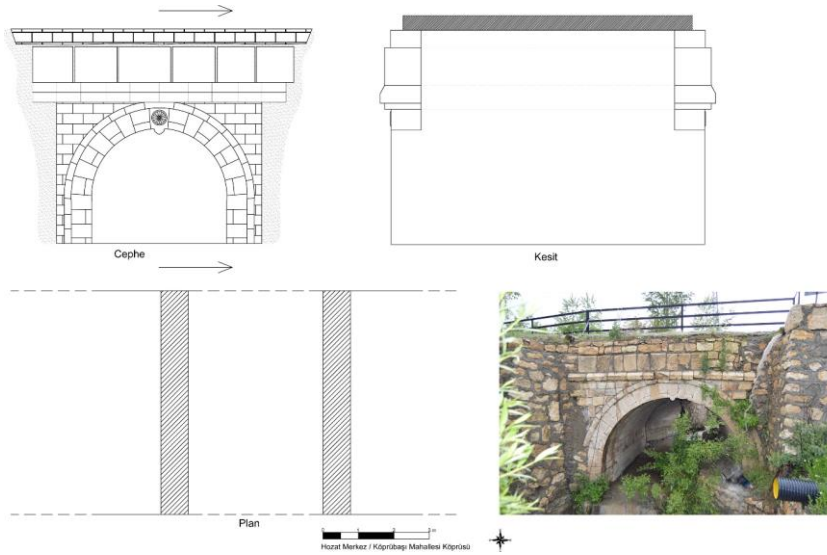

Fotoğraf 19. Yukarı Mahalle Çeşmesi Plan Ve Cephe Çizimi(Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

2.4. Hozat'taki Osmanlı Dönemi Köprüleri

2.4.1. Hozat Köprübaşı Mahallesi Köprüsü:

Muhtemelen ismini bu yapıdan alan Köprübaşı Mahallesi'ndeki köprü, kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış, Hozat ile Pertek ve Çemişgezek yol güzergâhını birbirine bağlamaktadır. Yarım yuvarlak kemerli, tek gözlü bir köprüdür (**Fotoğraf 20**). Köprü kemerinin yüksekliği 2.85 m., kemer gözü genişliği 3.80 m., kemer karnı ise 6.30 m. uzunluğundadır. Köprü'nün kemer bölümü iki sıra taş sırasıyla örülmüştür. Bunlardan iç bölümdeki 41 cm. uzunluğunda dikey yerleştirilmiş bloklardan oluşurken dış sıradakiler ise 14 cm. kalınlıklarında yatay bloklardır. Ortadaki kemer sorguç taşı üzerinde merkezden dışa açılan ışın motifleri işlenmiştir. Tamamen düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen yapının tabla kısmı sonradan asfalt ile kaplanmıştır. Tabla kısmının orijinal koruluk hizası düzgün taşlarla dışa taşkın şekilde son bulmaktadır.

Fotoğraf 20. Hozat Köprübaşı Mahallesi Köprü ve Çizimi (Cephe, Plan ve Kesit) (Çiz. Kudret Sezgin ve Korkmaz Şen)

3. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Araştırmaya konu edinilen eserler Hozat ilçe merkezinde yer almaktadırlar. Bir cami, bir hamam, beş çeşme, bir köprü, sokak dokusu ve konutlar yerinde incelenmiş, ancak özel mülkiyet olmaları nedeniyle konutlar ile dükkânların plan çizimleri yapılamamıştır. Bahse konu konut ve dükkânlar gözlemlenebildikleri oranda değerlendirmeye alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında konutlar zemin+1.kat olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmişlerdir. Ön cepheleri caddelere bakmakta ve cephe boyu cumbalar ile çıkma yapmaktadırlar. Genellikle iç sofalı plan tipinde ele alınmışlardır. Caddeye bakan cephelerin pencere önleri içten duvar boyu ahşap sedirler ile kapatılmışlardır. Harput ile Arapgir evlerinin

özelliklerini yansıtmaktadırlar²⁹. Haremlik selamlık göz önünde tutularak yapılmış, üst kat cumbaların duvarları ahşap çatkı arası kerpiç dolgulu olup pencereleleri geniş tutulmuştur. Böylece üst kat ağırlığı hafifletilmeye çalışılmıştır. Tarihi dükkânlar kullanılmamakla birlikte orijinal şekilde günümüze ulaştıkları söylenebilir. Tek katlı, giriş cephesi ahşap kepenkler ile kapalıdırlar. Konumları itibariyle de nüfusun yoğun olduğu cami ve hamamın bulunduğu cadde üzerinde yer almaktadırlar.

Anıtsal eser sayılabilecek olan cami, asıl halini kaybetmiş sadece minare giriş kapısının olduğu kısım ile sonradan yağlı boya ile boyanmış harim kapısının üzerinde yer alan ta'lik yazılı kitabesi orijinal olarak günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte cami haziresinde yer alan iki adet mezar ve cami bahçesinde yer alan çeşme tarihi özelliklerini korumaktadırlar. Bahsedilmesi gereken hususlardan biri de yapının asıl halidir. Salname ve Ek.1'deki belgede yer alan bilgilere göre; kubbeli, ahşap bir cami olup minaresi taşandır. Yapımı 1881 yılında tamamlanmıştır.

Anıtsal nitelikte olan Emin Ağa Hamamı ayrıca dikkate değer bir yapıdır. Mevcut haliyle³⁰ *Tek Hamam* tipinde yapılmış olan yapının ılıklik ve sıcaklık kısmı sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Plan özellikleri, Semavi Eyice'nin sıcaklık mekânına göre yapmış olduğu tasnife göre; ortası kubbeli dikdörtgen sıcaklıklı çifte halvetli tip grubuna girmektedir³¹. Bu plan tipinde yapılmış hamam yapılarını Anadolu'nun birçok yerinde görmek mümkündür. Tunceli ili ve çevresinde benzer örnekler; Çemişgezek ilçesinde bulunan Eski Hamam(16.yy), Yeni Hamam(1701-1702) ve Arapgir Elmasık Hamamı yapılarıdır. Ancak bu her üç yapının sıcaklık mekânı iki köşe halvet hücresi yerine dört halvet hücreli yapılmışlardır³². Tek eyvanlı köşe halvet hücreli planıyla Elazığ Merkez Mahallesinde yer alan Mahalle Hamamı³³ Hozat merkezinde bulunan söz konusu hamam ile çok benzer plan özelliği göstermektedir. Hozat Emin Ağa Hamamı ile benzer plan tipinde yapılmış, köşe halvet hücreli bir diğer benzer örneği ise Bitlis Kale'sinde bulunan Sinan Bey (Kale) Hamamıdır (Ek.2).

Emin Ağa Hamamı'nın Hacı Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii ile aynı

²⁹ Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2018), 268-276; Özer, *Restorasyon Sonrası Yeniden İşlevlendirilmiş Geleneksel Harput Evlerinde Ekolojik Değerlendirme*, 37-39.

³⁰ Not: mevcut haliyle denmesinin nedeni, 1325 tarihli Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salmesinde Hozat'ta iki Hamamın olduğu yazmaktadır. Ancak yerinde yaptığımız incelemede başka bir hamam yapısının varlığına ve bilgisine ulaşamadık. Mevcut hamamın ön kısmında tamamen yıkılmış kalıntı izleri mevcuttur. Her ne kadar bu yıkılan ön bölüm soyunmalık olarak değerlendirilmiş olsa da Salmamedeki bilgiler dikkate alındığında ikinci hamamın kalıntıları da olabilir. Kalıntıların olduğu yerin önünde yol geçmektedir. Yol yapımı sırasında da bazı veriler kaybolmuş olabilir. Tam anlaşılabilmesi için yerinde Arkeolojik bir kazının yapılması gerekmektedir.

³¹ Semavi Eyice, "İznik 'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi CXI/15* (1960): 99-122.

³² Metin Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Yenilik Basımevi, 1981), 163; Bünyamin Kara, Tunceli'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncüyıl Üniversitesi, 2000), 32.; İsmail Ayaç, Malatya-Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri, (İstanbul: Promat Basım Yayın, 2013), 222.

³³ Celil Arslan, *Elazığ'daki Türk Devri Yapıları*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2003), 358.

tarihlerde yapıldığı tahmin edilmektedir³⁴. Cami ve hamamın aynı isim ile anılması ilk etapta bir vakıf yapısı olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü genelde bu tür yapılar bir külliye şeklinde yapılır ve hamam gibi yapılar akar olarak inşa edilir. Fakat elde edilen arşiv belgesinden bu yapının bir vakıf eseri olmadığı, ahaliden toplanan paralar ile yapıldığı, ancak sonradan kurulan bir vakıf ile cami giderlerinin karşılandığı anlaşılmaktadır³⁵. 18 Aralık 1911 tarihli vakfiye belgesine göre Hükümet Konağı civarında Çarşıbaşı'nda bulunan bir ekmek fırını camiye vakfedilmiştir³⁶. Halk arasında Emin Ağa Camii ve Emin Ağa Hamamı diye aynı isim ile bilinmektedirler. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının nedeni daha sonradan Emin Ağa oğlu Şerif Efendi'nin cami giderleri için bir vakıf kurmasından kaynaklanıyor olabileceği gibi, Muhammed ismi genelde Emin sıfatıyla birlikte kullanılır. Belgelerde geçen Muhammed Efendi'nin gerçek ismi "Muhammed Emin Efendi" de olabilir. Bu ikinci olasılık daha mantıklı görülmektedir. Bu durumda her iki yapı da Muhammed Efendi tarafından halkın yardımıyla aynı tarihlerde yapılmış olması gerekmektedir.

Konumuzu oluşturan bir başka yapı grubu ise hayrat eserleri olan çeşmelerdir. Hozat ilçe merkezinde beş adet çeşme tespit edilmiştir. İki tanesi kitabeli (Ömer Fevzi ve Emin Ağa Camii çeşmesi) diğer üç yapı ise kitabesizdir. Ömer Fevzi Çeşmesi ile Köprübaşı çeşmeleri sivri kemerlidir. Diğer üç çeşme ise yarım daire kemerlidir. Buradaki çeşme plan tiplerine benzer örneklerine Elazığ, Divriği, Erzurum ve Diyarbakır gibi illerde de rastlanılmaktadır³⁷. Yukarı Mahalle Çeşmesi, kemer üzengi taşlarının cepheden "S" şeklinde verilmiş olmasıyla birlikte kemer kavsarasının ortasında yer alan madalyon, Batılılaşma Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. Kitabelerinden Ömer Fevzi Çeşmesi 1850, Muhammed Efendi (Emin Ağa) Camii Çeşmesi ise 1895 yıllarına tarihlenmektedir. Köprübaşı ile Hamam Sokağı çeşmelerinin kitabeleri olmamakla birlikte malzeme ve teknik açısından değerlendirildiğinde 19. ve 20. yüzyıllara tarihlenebi-

³⁴ Not: Halkın anlatımına göre Cami ile birlikte yapılmış olup parasız hizmet veren bir hamamdır. Hozat'taki Osmanlı ordusunda rütbeli bir asker olan Emin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Emin Ağa'nın torunlarından Hikmet Gürkaynak'ın verdiği bilgilere göre ise: Dedeleri Emin Ağa Evkaf Nezaretinde görevli bir müfettiştir. Sultan 2. Abdulhamid'in dedesini(Emin Paşa) bölgedeki vakıfları teftiş için göndermiştir. Bu esnada Hozat'ta herhangi bir ibadet mekanının olmadığını görmesi üzerine kendi parasıyla bu camiyi yaptırmıştır. Bu bilgiyi de Emin Paşa'nın oğlu Şerif Efendi'nin annesine rivayet ettiğini belirtmiştir. Vakfiye belgesine göre de vakfın kurucusu Emin Paşa oğlu Şerif Efendidir. Ancak salnameye göre Muhammed Emin Efendi Tabur'un imamıdır. Rivayetler ile belgelerin birbirlerini bazı yerlerde teyit ettikleri görülmektedir.

³⁵ Vakıflar Genel Nüdürlüğü Arşivi, 604 numaralı defterin 63. sayfa ve 87. sırasında kayıtlı Emin paşazade Mehmed Namik Efendi ibni Emin Ağa ibni Süleyman Vakfı'na ait 26 Zilhicce 1329

³⁶ Not: Vakfiyede..... " mahalle-i mezbûrede çarşı başında ve hükümet konağı kurbunda vâki' ashâb-ı hayrâtdan Zâimzâde Yusuf Ağa mahdumu müteveffa Hacı Muhammed Efendi Câmii demekle ma'ruf câmii şerîfde ma'a imâmet hatîb olanlara senevî üçyüz altmış kuruş verile ve yine senevî câmii şerîf-i mezkûrûn iş'âliye ve loğkeş için yirmişer ve masârif-i müteferrika nâmiyle on kuruş harc ve sarf oluna bade's-sarf ve'l-i'ta her kaç kuruş fazla kalır ise fazla-i mezkûre yed-i mütevellide mevkuf tutulub bâ-mârifet-i şerî senevî vakf-ı mezkûrumun ta'mir ve termimine sarf oluna"....şeklinde devam etmektedir.

³⁷ Nurşen Özkul Fındık, "Hekimhan Çeşmeleri", *Sanat Dergisi 9*, Erzurum, (2006): 99-117; Hüseyin Yurttaş - Haldun Özkan, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, (Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2002); Evindar Yeşilbaş, *Diyarbakır'da Su Mimarisi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2007); Şen, Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları, 2018.

lecekleri tahmin edilmektedir. Yöre halkı ile yapılan görüşmelerde, yerleşimdeki çeşmelerin daha önceki yıllarda çok daha fazla oldukları, fakat yol ve yeni binaların yapılmasıyla birlikte yok oldukları belirtilmiştir. Bu kadar çok sayıda çeşmenin yapılmasının sebebi ise sadaka-i cariye yapıları olmalarından kaynaklanmaktadır. Sadaka-i Cariye: İnsanlar öldükten sonra da amel defterlerine sevap yazılmasını sağlayan hayır işlerine denir³⁸. Bu minvalde çok sayıda çeşmenin yapılmış olduğu değerlendirilmektedir.

Tarihi köprü, bir adet tespit edilmiştir. Halkın anlatımına göre, birkaç yıl öncesine kadar tarihi bir köprünün daha olduğu belirtilmiştir. Fakat yeni yol yapıyla birlikte yıkılmıştır. Yarım daire kemerli, tek gözlü bir köprüdür. Malzeme ve teknik açısından değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Sonuç

Hozat ilçe merkezi kurulmadan önce bugünkü yerin yaklaşık 2 km. kuzeyinde bulunan Kara Hozat denen mevkideydi. Kuruluşuyla ilgili bilgi veren arşiv belgesindeki bilgilere göre; nitelsiz 30 hane, 1 kilise ve 1 askeri kışanının bulunduğu küçük bir yerleşim yeri idi. 1848 yılına gelindiğinde Dersim'in, Hozat'tan idare edilen bir kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yönetim merkezinin Hozat'a taşınmasıyla birlikte yeni imar faaliyetleri kapsamında yollar, kaldırımlar, konutlar, çeşmeler ve köprü gibi çok sayıda eserin yapıldığı belirtilmektedir.

Konumuzu oluşturan Osmanlı Dönemi eserleri de 1848 ve sonrasına tarihlenmektedir. Bu çalışma kapsamında Osmanlı Dönemi'ne ait tarihi evler ile bir cami, bir hamam, beş çeşme ve bir köprü ilk defa bir bilimsel makaleye konu olmaktadır. Bununla birlikte Hozat'ın kuruluşuyla ilgili belge ve Muhammed Efendi Camii vakfiye belgesi ilk defa neşredilmektedir. Böyle bir çalışmanın ilk defa yapılıyor olması son derece önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

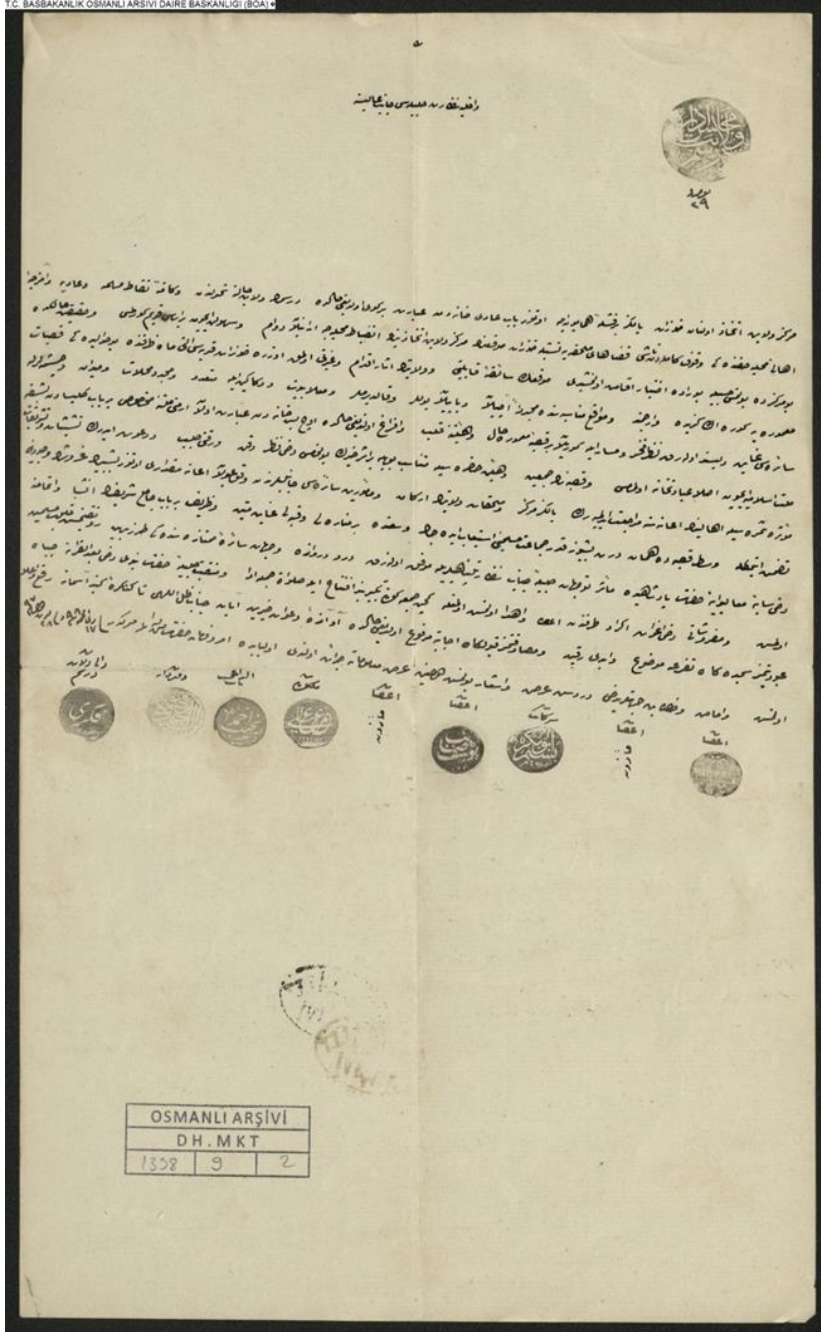
Kaynaklar

- » Arslan, Celil. *Elazığ'daki Türk Devri Yapıları*-. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2003.
- » Arslan, Murat. *Mithradates VI. Eupator - Romanın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.
- » Arslantaş, Yüksel. *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*. Ankara: TDVA Yayınları, 2013.
- » Astour, Michael Czernichow. "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 B.C.)". *Assur - Monographic Journals of the Near East 2/3*, (1979): 2-23.
- » Aşan, Muhammet Beşir. *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- » Aytaç, İsmail. *Malatya-Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri*, İstanbul: Promat Basım Yayın, 2013.
- » Bahadır, Gürhan. "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları XXVIII/46* (2009): 163-178.
- » Barjamovic, Gojko. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2011.
- » Bedoukian, Paul Zareh. "Coinage Of The Armenian Kingdoms Of Sophene And Commage-

³⁸ **Not:** Hadis-i Şerifte: "Yedi şey vardır ki, kul vefâtından sonra kabrindeyken de bunların ecri (Seva-bı) kendisine ulaşır: Öğrettiği ilim, **akıttığı su, açtığı su kuyusu**, diktiği meyve ağacı, inşa ettiği mes-cid, miras bıraktığı Mushaf-ı Şerif, vefâtından sonra kendisi için istiğfâr edecek hayırlı evlât..." (Beyhakî, Şuab, III, 248; Heysemî, I, 167)

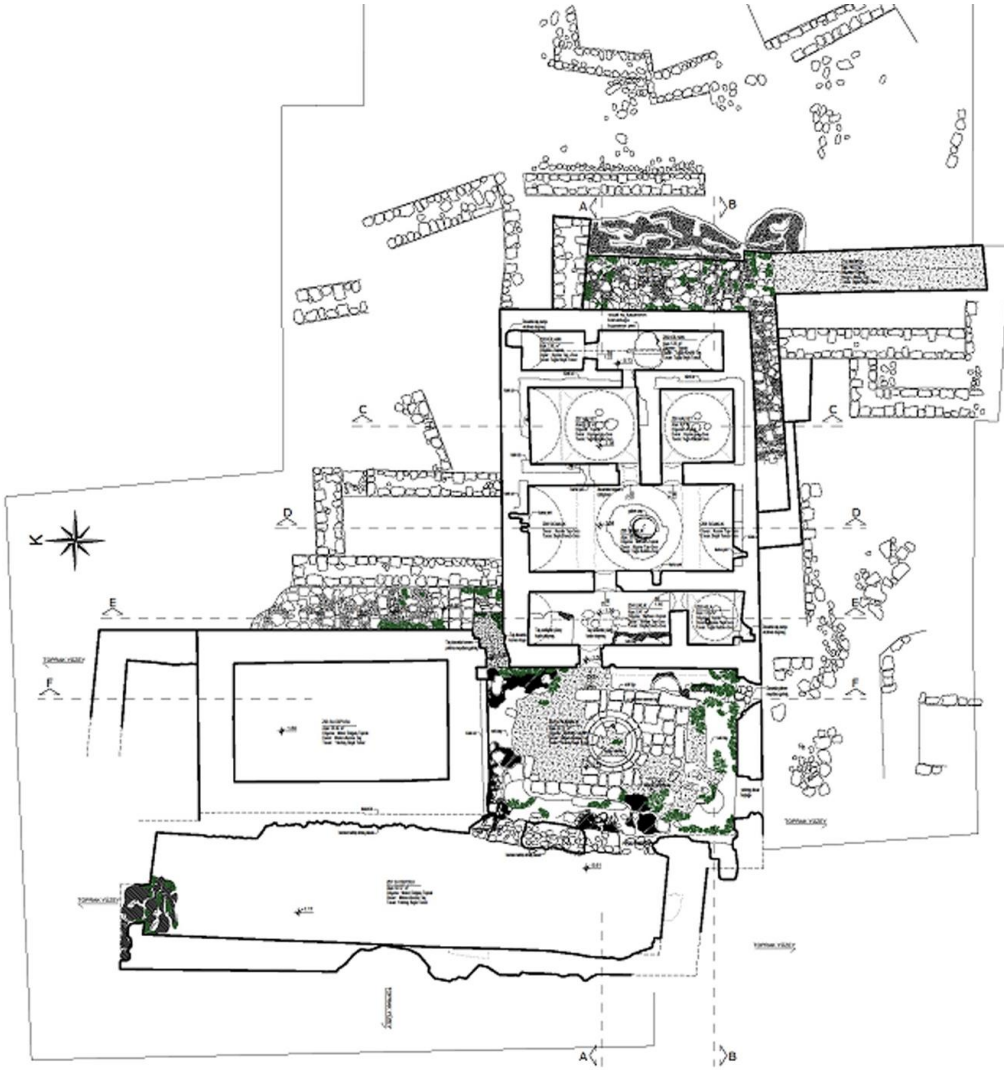
- ne". *Museum Notes. American Numismatic Society* 28 (1983): 71-88.
- » el-Ömeri, Şihabeddin B. Fazlullah. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. Trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- » Erdoğan, Serkan. "Demirçığ ve Hellenistik Dönem Tunceli Yüzey Araştırması-2016". Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı -2 (22-26 Mayıs 2017 Bursa). 447-458. Bursa: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.
- » Eyice, Semavi. "İznik 'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme". *Tarih Dergisi* CXL/15 (1960): 99-122
- » Fazlullah, Reşidü'd-din. *Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti*. Trc. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- » İbn Bîbî. *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fî'l-Umûri'l-Alâiyye*. Tıpkı Basım (Önsöz ve Fihristi Haz.) Adnan Sadık Erzi (Ed.). Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 1956.
- » Kara, Bünyamin. *Tunceli'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncüyıl Üniversitesi, 2000.
- » Kessler, Karlheinz (Emskirchen). "Sophene". *Brill's New Pauly*. Erişim: (24 Kasım 2019): http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e1117050
- » Koşay, Hamit Zübeyr. *Pulur Sakyol Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu-1*. Ankara: ODTÜ. Keban Projesi Yayınları, 1970.
- » Marciak, Michał. "The Cultural Landscape of Sophene from Hellenistic to Early Byzantine Times". *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft* 17 (2014): 13-56.
- » Metin, Tülay. *Selçuklular Döneminde Malatya*. İstanbul: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013.
- » Özcan, Reyhan. 1518 (H. 924) ve 1522-1523 (H. 928-929) Tarihli Arabgir Sancağı Tahrir Defterleri-. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000.
- » Özer, Gonca. Restorasyon Sonrası Yeniden İşlevlendirilmiş Geleneksel Harput Evlerinde Ekolojik Değerlendirme-. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014.
- » Özkul Fındık, Nurşen "Hekimhan Çeşmeleri". *Sanat Dergisi* 9 (2006): 99-117.
- » Payne, Margaret R. *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- » Salvini, Mirjo. "Le testimonianze storiche urartee sulle regioni del Medio Eufrate:Melitene, Kommagene, Sophene, Tomisa". *La Parole del Passato CXLII-CXLIV*. (1972): 100-111.
- » Sözen, Metin. *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1981.
- » Şen, Korkmaz. *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2019.
- » Şen, Korkmaz - Balaban, Mustafa. "Baskil İlçesi'nin Tarihi Kaleleri", *Her Yönüyle Baskil*. İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın, 2020.
- » Ünal, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı". *Osmanlı Araştırmaları* XII (1992): 367-390.
- » Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- » Wäfler, Marcus. "Zum assyrisch - urartäischen Westkonflikt". *Acta Praehistorica et Archaeologica* 11/12, (1980-1981): 79-97.
- » Yeşilbaş, Evindar. *Diyarbakır'da Su Mimarisi*-. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- » Yıldırım, Ercüment. "Antik Yazarların Eserlerinde Sophene Bölgesi İle İlgili Anlatımlar". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/7 (2016): 51-73.
- » Yılmazçelik, İbrahim. Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat. Ankara: Kripto Yayınları, 2011.
- » Yurttaş, Hüseyin - Özkan, Haldun. *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2002.
- Antik Kaynaklar**
- » PLİNİUS. *Historia Naturalis*.
- » PLUTARKHOS. *Lucullus, Pompeius*
- » STRABON. *Geographika*.
- Arşivi Belgeleri:**
- » BOA, DH-MKT, 1338-9-(H. 17 zilhicce 1298-M. 10 Kasım 1881)
- » Ma'murat'ül Aziz Vilayet Salnamesi Hicri 1325(1907), 243-244.
- » Vakıflar Genel Nüdürlüğü Arşivi, 604 numaralı defterin 63. sayfa ve 87. sırasında kayıtlı Emin paşazade Mehmed Namık Efendi ibni Emin Ağa ibni Süleyman Vakıf kaydı.

EKLER:

DH.MKT.01338.00009.002

Ek.1: Hozat'ın kuruluşu ve tarihi eserleri hakkında bilgi veren belge

ZEMİN KAT PLANI ÖLÇEK:1/50

İ
S
T
E
M
35/2020

Ek.2: Bitlis Sinan Bey (Kale) Hamamı Planı (Çiz. Korkmaz Şen, Merve Bahur ve Rahşan Doğru)